

Σύρος και Ερμούπολη

Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ός} αι.

Επιμέλεια

Χριστίνα Αγριαντώνη, Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη	9
Σημείωμα των επιμελητών	11
A. Ο χώρος - Οι άνθρωποι	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ, <i>Γύρω από έναν στίχο του Βιργίλιου.</i> <i>Η Σύρος στα Νησολόγια, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας</i>	15
ΙΟΛΗ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Η Σύρος στους περιηγητές; Οι περιηγητές</i> <i>για τη Σύρο; Εξαιρέσεις και μικροϊστορίες</i>	39
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Ένα Συριανό Κτηματολόγιο</i> <i>του 19^{ου} αιώνα</i>	55
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΦΕΝΕΡΛΗ, <i>Νέα στοιχεία για την πρώτη εγκατάσταση</i> <i>των προσφύγων στην Ερμούπολη</i>	77
ΘΩΜΑΣ ΔΡΙΚΟΣ, <i>Πολιτικές έριδες στην Ερμούπολη της Σύρου</i> <i>επί Δημαρχίας Δημητρίου Βαφιαδάκη</i>	87
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, <i>Μερικές επισημάνσεις για τους κατοίκους</i> <i>της Ερμούπολης τον 19^ο αιώνα: γεωγραφική προέλευση,</i> <i>εγκατάσταση στο χώρο, επαγγέλματα, κοινωνικές σχέσεις</i>	105
B. Οικονομικές λειτουργίες	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, <i>Επικοινωνία και ταχυδρομεία</i> <i>στη Σύρο τον 19^ο αιώνα</i>	127
ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, <i>«Σύρος, το Λίβερπουλ</i> <i>της Ελλάδος».</i> Συγκρότηση και ανάπτυξη δυο εμπορικών <i>λιμανιών του 19^{ου} αιώνα</i>	135

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, <i>Προσαρμογές του επιχειρηματικού κόσμου της Ερμούπολης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα</i>	143
ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, <i>Το «πατρικό ενδιαφέρον» των βιομηχάνων και η διαχείριση της εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία Καρέλλα (Ερμούπολη, πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα)</i>	155
ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, <i>Εισαγόμενη και εγχώρια τεχνολογία στη βιομηχανία της Ερμούπολης την περίοδο του Μεσοπόλεμου</i> ..	187
 Γ. Λογοτέχνες του τόπου - Ο τόπος στη λογοτεχνία	
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, <i>Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχνή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση</i>	201
ΝΑΣΙΑ ΓΙΑΚΩΒΑΚΗ, <i>Δημήτριος Βικέλας. Ένας Ερμούπολίτης; Σκέψεις για την πρώτη γενιά Ελλήνων πολιτών</i>	251
ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ, <i>Όψεις της Ερμούπολης στην πεζογραφία. Ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός;</i>	263

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΣΤΙΧΟ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ
Η ΣΥΡΟΣ ΣΤΑ ΝΗΣΟΛΟΓΙΑ, 15^{ος}-17^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Αντικείμενο της σύντομης αυτής παρέμβασης είναι η παρουσίαση και η ερμηνεία των τρόπων με τους οποίους περιγράφεται η Σύρος στη δυτική νησιωτική γεωγραφική γραμματεία κατά τους πρώιμους νεώτερους χρόνους, με άλλα λόγια στα νησολόγια και τα έργα που αυτά ενέπνευσαν, από τον αρχόμενο 15^ο έως τον φθίνοντα 17^ο αιώνα. Γύρω από το περιορισμένο, και εν πολλοίς περιθωριακό παράδειγμα της Σύρου, επιχειρείται ο εντοπισμός των πηγών αφηγήσεων και χαρτογραφικών αναπαραστάσεων, η ανάδειξη των μεταξύ τους σχέσεων και, τέλος, η εκτίμηση των ιδεολογικών τους συνδηλώσεων.

Τα Νησολόγια είναι εγκυκλοπαιδικοί χαρτογραφημένοι άτλαντες αφιερωμένοι σχεδόν αποκλειστικά στα νησιά.¹ Τα έργα αυτά καλύπτουν άλλοτε μόνον τα ελληνικά νησιά, άλλοτε τα νησιά της Μεσογείου κι άλλοτε τα νησιά της οικουμένης. Αποτελούν ένα ιδιότυπο γεωγραφικό είδος, που άνηθε κατά τους πρώιμους νεώτερους χρόνους και αποσκοπούσε στην ενημέρωση του δυτικού κοινού για την ιστορία και την παρούσα κατάσταση των νησιών του παλαιού και του νέου κόσμου. Τα νησολόγια θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μια από τις πρώτες εκφράσεις του ουμανισμού στην κοσμογραφία: επιχειρούν μια εγκυκλοπαιδική, ιστορική και γεωγραφική περιγραφή του νησιωτικού χώρου, θεωρώντας τον ως επιμέρους εναλλακτική ενότητα, παράλληλη με εκείνη που συγκροτεί ο ηπειρωτικός χώρος.

Γνωρίζουμε πλέον καλά ότι τα νησολόγια έχουν μια ουμανιστική αφετηρία, η οποία σημάδεψε όλη την περαιτέρω πορεία τους: γεννήθηκαν μέσα από την προσπάθεια του πρώιμου ουμανισμού να διερευνήσει την ιστορικότητα του χώρου, παραβάλλοντας τις γεωγραφικές γνώσεις της αρχαιότητας με την παρούσα κατάσταση των τόπων. Οι λόγοι που τα εξέδρεψαν είναι πολλοί. Τα έργα αυτά είναι προϊόντα της διεύρυνσης των οριζόντων που χαρακτηρίζει την έναρξη της νεωτερικότητας, αλλά και της διάθεσης του ουμανισμού να συνδέσει ανάμεσα στην αυθεντία των αρχαίων πηγών και τις συσσωρευμένες εμπειρικές γνώσεις των νεωτέρων. Παράλληλα, τα νησολόγια συνδέονται με

1. Βλ. George Tolias, «The Isolarii», στο David Woodward (επιμ.), *Cartography of the European Renaissance, The History of Cartography vol. 3*, τ. 1, Σικάγο και Λονδίνο 2007, σ. 263-284.

την επέκταση των δυνάμεων της αναδυόμενης Δύσης και τη διεξόδυσή τους στην ανατολική Μεσόγειο αρχικά, κι έπειτα με την εμπορική και αποικιακή εξάπλωση της Δύσης στην Ασία, την Αφρική και τον Νέο Κόσμο. Τέλος, συνδέθηκαν με τον ανταγωνισμό των Χριστιανών και των Οθωμανών στη Μεσόγειο και τις ναυτικές πολεμικές επιχειρήσεις του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Για τους λόγους αυτούς διαμορφώθηκαν επιμέρους παραδόσεις, εντός του είδους. Πολλά από τα έργα αυτά εντάσσονται στην λόγια εγκυκλοπαιδική γραμματεία, άλλα συνδέονται με την παραγωγή ναυτικών εγχειριδίων και βοηθημάτων ναυσιπλοΐας, ενώ δεν λείπουν και έργα επικαιρικού χαρακτήρα, που ενημερώνουν το κοινό για τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Μεσόγειο. Ας παρακολουθήσουμε όμως το παράδειγμα της Σύρου.

Η Σύρος, παρά την κεντρική της θέση στις Κυκλάδες, δεν είναι από τους κύριους σταθμούς των νησολογίων. Κατέχει μια δευτερεύουσα θέση, σε ορισμένα μάλιστα από αυτά παραλείπεται ως ξεχωριστό λήμμα (όπως στα έργα των Bordone, Porcacchi, Boschini και Coronelli) και οι αναφορές σε αυτήν, αν δεν απουσιάζουν, ενσωματώνονται στις περιγραφές γειτονικών της νησιών. Η αναιμική αυτή παρουσία πρέπει να χρεωθεί στην πενία των αρχαίων αναφορών στο νησί, εκείνων της λατινικής ιδίως γραμματείας, η οποία στάθηκε η κύρια πηγή των νησολόγων. Οι λατινικές αναφορές στη Σύρο περιορίζονται σε μια θολή νύξη του Πλίνιου, που προκαλεί περισσότερη σύγχυση παρά ξεκαθαρίζει τα πράγματα: Στην *Historia Naturalis* το νησί αναφέρεται ως Sirios ή Sirnos,² εντοπίζεται στο Αιγαίο, ογδόντα χιλιάδες βήματα από τη Γυάρο. Ωστόσο, σε άλλο σημείο του κειμένου, η Σύρος συγχέεται με τη Σκύρο, με μια αναφορά στην χώρα που εξαγόταν από το νησί. Το σφάλμα αυτό (του Πλίνιου ή των αντιγραφών του), πρέπει να χρεωθεί στη συνήχηση των ονομάτων των δύο νησιών, καθώς, όπως γνωρίζουμε, δεν εξορυσσόταν χώρα στη Σύρο, παρά μόνον στη Σκύρο.³

Οι αρχαίες ελληνικές γεωγραφικές πηγές, μολοντί περισσότερο σαφείς είναι και αυτές ολιγοστές. Ο Στράβων την αναφέρει ως «Σύρο», πατρίδα

2. Plinius, *Historia Naturalis*, 4,69: «... nec deinde servari potest ordo; acervatim ergo ponentur reliquae. Scyros, Ios a Naxo XVIII, Homeri sepulchro veneranda, longitudine XXII, antea Phoenice appellata, Odis, Oletandros. Gyara cum oppido, circuitu XV p., abest ab Andro LXII, ab ea Syrnos LXXX, Cynethus, Telos unguento nobilis, a Callimacho Agathusa appellata, Donusa, Patmus circuitu XXX...».

3. Βλ. Αντώνιος Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά, ήτοι, Γεωγραφία και ιστορία των Κυκλάδων νήσων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της καταλήψεως αυτών υπό των Φράγκων*, Αθήνα 1874, σ. 51-52.

του Φερεκύδη και του Βαβύου, επιμένει στο γραμματικό ζήτημα του μακρού ύψιλον στη γραφή της και αναρωτιέται αν πρόκειται για την ομηρική Συρία.⁴ Ο Πτολεμαίος δίνει τις γεωγραφικές συντεταγμένες της πόλης Σύρου (54° 45', 37° 15') και δίνει ορθά την γραφή της («Σύρος»). Ωστόσο αυτό που πρέπει να τονιστεί εδώ είναι ότι μολονότι τα κείμενα αυτά εντάσσονται στην αναγεννησιακή παιδεία κατά τον 15^ο αιώνα, μέσω προβληματικών συνήδως μεταφράσεων, η αποκατάσταση και η ενσωμάτωσή τους πραγματοποιείται από τον 17^ο αιώνα και μετά. Το παράδειγμα της Σύρου είναι ενδεικτικό. Η εσφαλμένη απόδοση του Πλίνιου μεταφέρεται στο έργο του Πτολεμαίου: το νησί απογράφεται ως «Σκύρος» στα ελληνικά χειρόγραφα της *Γεωγραφίας* του Πτολεμαίου του 15^{ου} αιώνα, και ως «Scyros» στις λατινικές τους μεταφράσεις και στους πτολεμαϊκούς χάρτες έως τον 17^ο αιώνα (Εικ. 6α). Ο Νικόλαος Σοφιανός θα διορθώσει το σφάλμα στον χάρτη του της Ελλάδας (πρώτη έκδοση Ρώμη, 1540): θα αναγράψει το νησί ως «Syros», και στον συνοδευτικό πίνακα αρχαίων παραλλαγών και νεώτερων αντιστοιχιών θα δώσει την σύγχρονη εκφορά «Sytta» και την ομηρική «Syrie».⁵ Όσο για τους ελάσσονες έλληνες και βυζαντινούς γεωγράφους και σχολιαστές γεωγραφικών δεμάτων, όπως ο Στέφανος Βυζάντιος ή ο Ευστάδιος Θεσσαλονίκης, που διερευνούν ενδελεχώς τα ασαφή και σκοτεινά ζητήματα, η ενσωμάτωσή τους στη γεωγραφική δυτική παιδεία πραγματοποιείται αργότερα, και παραμένει υπόθεση των εξειδικευμένων ελληνιστών.

Άμεσος πρόγονος των νησολογίων είναι το έργο *De Insulis* του Domenico Silvestri, ένα ουμανιστικό αλφαθητικό ευρετήριο νησιών, χερσονήσων και ακρωτηρίων, που συντάχθηκε στη Φλωρεντία περί τα 1385, κατά το πρότυπο του *De Montibus* του Βοκκάκιου. Στο έργο αυτό η Σύρος εμφανίζεται ως δύο διαφορετικά νησιά, ως Sirios και ως Sirnos ενώ μια άλλη νήσος με το όνομα Sirus τοποθετείται στο Ικάριο Πέλαγος ή Πέλαγος της Παμφυλίας, γειτονικά της Ρόδου. Η περιγραφή του Silvestri στηρίζεται αποκλειστικά στον Πλίνιο: περιλαμβάνει μόνον την απλή αναφορά του ονό-

4. Στράβων, *Γεωγραφία*, 10, 5,6:8.

5. Nicolaos Sophianos, [*Totius Graeciae Descriptio*, Rome, Antonio Blado, 1540] και *Nomina antiqua et recentia urbium Graeciae descriptionis, a N. Sophiano iam aeditae...*, [Rome, Antonio Blado?, 1540.], Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Τμήμα Χειρογράφων, Collection Dupuy, τ. 728, φ. 183. Βλ. George Toliás «Nikolaos Sophianos Totius Graeciae Descriptio: The Resources, Diffusion and Function of a Sixteenth-Century Antiquarian Map of Greece», *Imago Mundi* 58/2 (2006), 150-182 αρ. 71.1.1 και 71.Β.1 αντίστοιχα. Ας σημειωθεί ότι τόσο στους πτολεμαϊκούς χάρτες όσο και στον χάρτη του Σοφιανού παραλείπεται η νήσος Γυάρος.

ματος του νησιού («Sirnos») και την απόσταση που την χωρίζει από τη Γυάρο.⁶ Το πρώτο νησολόγιο, το παλαιότερο δηλαδή βιβλίο που περιλαμβάνει χάρτες και περιγραφές νησιών, είναι το *Liber Insularum Archipelagi* του φλωρεντινού ουμανιστή Cristoforo Buondelmonti (1420).

Οι πηγές του Buondelmonti είναι ολιγοστές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κύρια πηγή του είναι ο Βιργίλιος, στίχους του οποίου συναφείς με τις περιοχές που περιγράφει, παραδέτει κάθε φορά που μπορεί. Δύσκολα μπορεί να κατανοήσει κανείς σήμερα, με τα στεγανά στα οποία χωρίζονται ο λόγιος και ο ποιητικός λόγος, τη γεωγραφική ανάγνωση ποιητών, όπως ο Όμηρος ή ο Βιργίλιος. Ωστόσο οι αρχαίοι επικοί ποιητές στάθηκαν στο κέντρο των γεωγραφικών αρχαιογνωστικών περιεργειών από τους αλεξανδρινούς ήδη χρόνους, και το έργο του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης *Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσειαν* (12^{ος} αι.), αποτελεί τη μνημειώδη ανακεφαλαίωσή τους. Οι Δυτικοί ουμανιστές ανέτρεχαν στα έργα του Βιργίλιου ήδη από τον καρό του Πετράρχη για να αντλήσουν πληροφορίες ιστορικού και γεωγραφικού χαρακτήρα.⁷ Ο σεβασμός στην αυθεντία του Λατίνου ποιητή διατρέχει τους αιώνες, και είναι γνωστό πώς η νύξη του γύρω από τη θέση της Τροίας («in conspectu Tenedos») αποπροσανατόλισε λόγιους και περιηγητές έως τον 18^ο αιώνα.⁸ Το ζήτημα της επίδρασης της αρχαίας ποίησης, της επικής ιδίως στη διαμόρφωση των νεώτερων αρχαιογνωστικών περιεργειών είναι σύνθετο, και δεν έχει ακόμη διερευνηθεί. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ είναι το γεγονός ότι ο Βιργίλιος αποτελεί αναμφισβήτητα αν όχι τον οδηγό, τουλάχιστον τον συχνότερα αναφερόμενο συγγραφέα στο έργο του Buondelmonti.⁹ Η παρουσία του διαπερνά την αφήγηση του Buondelmonti, και την αναδεικνύει ως περιήγηση που ακολουθεί την περιπλάνηση του Αινεία, και συνακόλουθα ως εξερεύνηση της λατινικής κληρονομιάς των τόπων.

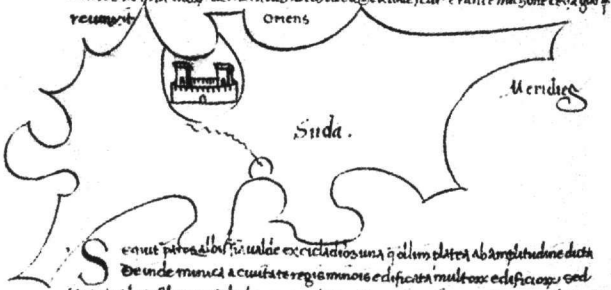
6. «Sirnos insula est in Greco seu Egeo Mari sita. Distat, ut ait Plinius, a Iaro insula LXXX milia passum spatio». Βλ. José Manuel Montesdeoca Medina, *Los islarios de la época del humanismo: el De insulis de Domenico Silvestri, edición y traducción*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Universidad de La Laguna, 2000, σ. 587-589.

7. Για τη γεωγραφική ανάγνωση του Βιργίλιου από τον Πετράρχη, βλέπε Nathalie Bouloux, *Culture et savoirs géographiques en Italie au XIVe siècle*, Turnhout, 2003, σ. 188-201.

8. Βλ. πρόσφατα Georges Toliaς, «À la recherche d'Homère: Les aventures de la géographie homérique au XVIIIe siècle», στο Roland Mortier (επιμ.), *L'écrivain voyageur: le pèlerinage littéraire*, *Revue de l'Institut de Sociologie* 1998/1-2, σ. 153-163.

9. Βλ. ενδεικτικά, για την περίπτωση της Κρήτης, Marie-Anne van Spitael, *Cristoforo Buondelmonti, Descriptio insule Crete et Liber Insularum, cap. XI: Creta*, Ηράκλειο 1981, σ. 61-62.

Et ad occasum suad hoc dicta mihi non erant que olim in aro id est in latine
 tenex ut panus in terra sit hoc uoxit scopolu dux quidam calaber eadem det
 pueris diu de magna grece et ciuitate silicet recedat qm mltis fluxu auis qm
 in mltis op. et pacta noma i deo late iam se hnaute pot dotti eot en qm regre in silu
 buu sudam in conuige regnam accerit. post qd sumi si uerit aute eo loco sume d
 loy cu iam diu sine die regre et filioh scieuit quom sudam renouauit ad in silu
 nonie accerit nre no ad comparatione dicitur. tptum: nubil respuit quid
 onleac una pane cu artulo egas: ne ficut mayre piratas: timor: q quoz: uita
 in ansetate ponit. dms ppter prolem 2 af simitaf et in trinfecu amore patre
 contentant in loco e et enim ut uidet ad trionie capros: scopus in ma ut sunt
 spiritus uerugent: in mondi et de naves pte transeit uel nocte casu morant
 tantus s: retine et tuetis uacum: erigitur sp celis qd terra tuet uident et ue
 cantes nepia illoq: ueritatus aliu uocis cu uide fuit: tiant eme onleca qd
 reuunt

Senit pta ad boui ualde ex ciliadus una q olim plura ab amplitudine dicta
 de inde mania a ciuitate regiam noie edificata multax edificioy: sed
 pante pnti filius que ibidem 2 onouii conitruxi se auent in silu et oppidum onitit
 a ruonome nouiuit et gogenit a deo marmor canidat in ut a longe uidentis
 tuie ee dicit et maxie curpesus mone sublimior alijs cu factum qdms aqms
 2 flumibz ex undatione queli cerasuli adloc: idetres inde urbe erat conidat
 in silu in q coluina: edificia fuesant plata cum templo marmoreo in uicis qdms
 ad raticem i uis montis onidum uictu fcti erigit: inanus (ruuicilabidum
 ad trionon io buicis ciuibz pax: castru beuic cum moio at es paruo portu qdms
 fons e itaq silu bil: in eum il dorum defueris rugu renuiebit exco mo lenda
 triciumit: Conim aut naxos ceo balo oppidum imonte habet: cuius d ten sum
 tanta edificia s qd in cella tangere uidet: in q quidam ex laborio uenere ma
 cilante nimis 2 rugu anis usque uerit e conuilefcentes s arcana sine sudu

Εικ. 1. Χάρτης και περιγραφή της Σύρου από τον Cristoforo Buondelmonti (περί τα 1420), από το χειρόγραφο G 13 της Universitäts-und Landesbibliothek του Ντύσελ-τροφ (ο νότος δεξιά).

Ο Buondelmonti (εικ. 1) δεν φαίνεται να ανέτρεξε στον Πλίνιο, ούτε και στον Silvestri, προκειμένου να συντάξει την περιγραφή της Σύρου, ίσως επειδή την εποχή που ταξίδευε στα ελληνικά νησιά (δεύτερη δεκαετία του 15ου αιώνα), οι Φράγκοι του Αιγαίου φαίνεται να αγνοούσαν το παλαιό ελληνικό όνομα του νησιού.¹⁰ Μοναδική πηγή του, πέραν της αυτοψίας του και των πληροφοριών που του μετέφεραν οι ντόπιοι, είναι ο Βιργίλιος. Ο Buondelmonti δίνει τη μεσαιωνική ονομασία του νησιού, Suda (ιταλική μεταφορά του ελληνικού Σούδα, όρου που σήμαινε όρυγμα, διάυλο ή κανά-

10. Το όνομα «Σύρα» δεν είχε χαθεί στην ελληνική παράδοση του 15ου και του 16ου αιώνα. Βλ. εδώ υποσημείωση 21 και εικ. 76.

λι,¹¹ και συνδεόταν με τη μορφολογία της εισόδου του λιμανιού της Σύρου), δίνοντας όμως μια διαφορετική ετυμολογία. Επιπλέον, ο Buondelmonti ταυτίζει τη Σύρο με την αρχαία Γυάρο, το μόνο «διαδέσιμο» (αταύτιστο) νησί στην περιοχή, που μνημονεύει ο Βιργίλιος.

Παραδέτω την περιγραφή του, καθώς αυτή θα αποτελέσει τη βάση των περιγραφών της Σύρου σε πολλά από τα νησολόγια που ακολούθησαν: (Το απόσπασμα από τη λόγια ελληνική μετάφραση του 16^{ου} αιώνα)

Ἔστι προς εσπέραν νήσος ονομαζομένη Σούδα, ἥς ἡ περίμετρος μιλίων ἐστὶ τεσσαράκοντα. Αὕτη καὶ Γέρος πάλαι, κατὰ τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, ὅπερ λατινικῶς σένεξ ἐρμηνεύεται, ἐκαλείτο.

Εἰς τούτον τοῖνον τὸν σκόπελον καὶ δουξ τις ἐκ Καλαβρίας Σιδὶν λεγόμενος τὴν τῶν ἰδίων ἐχθρῶν ἐπιβουλὴν φεύγων, καὶ δια τούτο τὴν μεγάλην καλουμένην Ἑλλάδα καὶ ἅμα τὴν εαυτοῦ πατρίδα Σκυλακίαν καταλιπών, μετὰ πολλοὺς θαλασσίους κλύδωνας, οὖς ἐρχόμενος υπέστη, κατήντησε ἀπειπών. Ὅς δὴ τὸν τῆς νήσου βασιλέα νεωστὶ τεθνηκότα ευρῶν ἔλαβε αὐτὸς τὴν ἐκείνου γυναῖκα τὴν καλουμένην Σίδην, συναινεσάντων πρὸς τούτο καὶ τῶν ναυτῶν. Ἐπεὶ δὲ πολλοὺς βασιλεύων διετέλεσε χρόνους διαδοχῆς ἀνευ, οὐδένα γὰρ ἔσχεν ἐξ ἐκείνης παῖδα, μνηστεύεται δια τούτο τὴν αὐτῆς θυγατέρα, ἣν μετωνόμασε Σούδαν. Ἀφ' ἧς καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχεν ἡ νήσος. Ἦτις ἐν συγκρίσει τῶν παλαιῶν ἐκείνων καιρῶν, εἰς τὸ μῆδὲν νυν ἀπεκατέστη.

Ἐσθιοῦσι γὰρ οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν ἄρτον ἐκ κριθῆς μετὰ αἰγείων κρεῶν, καὶ τούτ' ἴσως δια τὸν φόβον τῶν πειρατῶν. Ὡν χάριν ζῶσιν βίον ἐπώδυνον, ὃν δια τὰ τέκνα καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν καὶ ἐτι τὸ τῆς πατρίδος φίλτρον γενναίως φέρουσι, τοῖς παρούσιν ἀρκούμενοι.

Ἔστιν ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ πρὸς ἄρκτον καὶ ὁ ονομαζόμενος Αἰγῶν σκόπελος, ἐν ᾧ, ὡς φασιν, ἀκάθαρτα πλανῶνται πνεύματα. Καὶ ὅταν αἱ πλέουσαι νῆες ἐγγὺς γένωνται ἢ καὶ ἀπὸ τύχης ἐκεῖ που τὴν νύκτα διαβιβάσῳσι, τοσοῦτος φωνῶν ἐγείρεται θόρυβος, ὡς δοκεῖν τὸν οὐρανὸν αὐτὸν καὶ τὴν γῆν καταπίπτειν. Ἐκφωνεῖν δὲ αὐτὰ φασι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐκεῖσε ἀφικνουμένων γεγωνοτέρᾳ φωνῇ.¹²

11. Βλ. Du Gange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Γκρατς 1958.

12. Η περιγραφή από την έκδοση της ανώνυμης ελληνικής μετάφρασης του 16ου αιώνα που εντόπισε ο Émile Legrand στη Βιβλιοθήκη του Σεραγιού στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Émile Legrand, *Description des îles de l'Archipel par Christophe Buondelmonti, version grecque par un anonyme, publiée d'après le manuscrit du serail*, Παρίσι 1897, σ. 52-53. Το λατινικό κείμενο έχει ως εξής: «Est ad occasum Suda hodie dicta XL. Mi. In circuitu. Quae olim Iaro vel Geros, latine senex, vel sanus interpretatur. In hoc itaque scopulo dux quidam Calaber Sidim dictus pervenit, dum de magna Graecia et civitate Scyllacea recedebat, qui a minibus suorum aufugerat inimicorum; et peractus nimia tempestate, iam fessi nautae, propter obitum eo tempore Regis insulae huius, Sidim in coniugem reginam accepit, postquam funus sui viri laute eo in loco finierat. Igitur cum iam diu sine prole regnaret,

Ο ανώνυμος Έλληνας μεταφραστής δεν παραδέτει τον στίχο του Βιργίλιου που κλείνει την περιγραφή του Buondelmonti:

Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,

στίχο που αναφέρεται στα κακοποιά πνεύματα βρικόλακων που στοίχειωναν στην αρχαιότητα τη Γυάρο και τη Μύκονο.¹³ Πέραν αυτού, η μετάφραση είναι πιστή με ελάχιστες παρανοήσεις και παραλήψεις, όπως της αναφοράς στα χαρούπια που αποτελούσαν μέρος της φτωχικής διατροφής των Συριανών. Ο ανώνυμος Έλληνας μεταφραστής αποδίδει στα ελληνικά τα λατινικά τοπωνύμια του Buondelmonti: Σούδα (Suda), Γέρος (Iaro, Geros, Senex, vel sanus [= υγιής, γερός]) και, τέλος, ενισχύει τη σύγχυση Γυάρου και Σύρου, καθώς μεταφράζει τη μεσαιωνική ονομασία της Γυάρου (Capraria) την οποία παραδέτει εν αγνοία του ο Buondelmonti, σε «Αιγών σκόπελος».¹⁴

Από την περιγραφή του Buondelmonti συγκρατούμε τη σύγχυση της Σύρου με τη Γυάρο (σύγχυση που επιτρέπει στον Buondelmonti να παραδέσει έναν ακόμη στίχο του Βιργίλιου) και τη διάθεση ιστορικής νομιμοποίησης της λατινικής παρουσίας στο νησί, με την έμφαση στην ονοματοθεσία του από έναν μυθικό Λατίνο (Νορμανδό) ηγεμόνα και την παράκαμψη της προφανούς ναυτικής ετυμολογικής ρίζας. Δεν είναι εύκολο να εντοπιστεί η ιστορική βάση του θρύλου που συνδέεται με την ονομασία του νησιού (Suda). Πρόκειται ενδεχομένως για μυθοποιημένη ανάμνηση της ανάμιξης του Narjaut de Toucy, απεσταλμένου του βασιλέα της Νεαπόλεως Καρόλου Β΄ του Ανδεγαυού, στη διένεξη του Μάρκου Β΄ Σανούδου και του Γκίζη,

filiam procreavit, quam Sudam denominavit, a qua insula nomen accepit. Nunc vero ad comparationem praeteritorum temporum nihil reputatur, quia ordeaceo pane cum carrubis et aegharun carnibus vescuntur, maximo piratarum timore. Ergo eorum vita in anxietate ponitur, quamvis propter prolem et affinitatem et intrinsecum amorem patriae contentantur in loco. Est etenim, ut videtur, ad trionem Capraria scopulus, in quo, ut aiunt, spiritus pervagantur immundi, et, dum naves prope transeunt, vel in nocte, casu morantur, tantus strepitus et rugitus vocum erigitur, quod coelumque terra ruere videtur, et vocantes nomina illorum venientium altis vocibus convalescunt. Virgilius: *Errantem Micoe celsa Giaroque revinxit*». G. R. L. de Sinner (επιμ.), *Christoph. Buondelmontii, florentini, Librum Insularum Archipelagi...*, Λειψία και Βερολίνο 1824, σ. 93-94.

13. Βιργίλιος, *Αινειάδα* 3,76.

14. Η μεσαιωνική ονομασία της Γυάρου (Capraria ή Capra), συναντάται σε χειρόγραφους ναυτικούς χάρτες, όπως για παράδειγμα, στον χάρτη του Nicolo de' Pasqualin, έργο του αρχόμενου 15^{ου} αιώνα (βλ. εδώ εικόνα 7α). Ο Έλληνας μεταφραστής συγχέει το όνομα του Νορμανδού δούκα και της χήρας του άρχοντα της Σύρου. Σύμφωνα με τον Buondelmonti ο Νορμανδός δούκας ονομαζόταν Sidim και Souda η θυγατέρα που απέκτησε με τη χήρα του άρχοντα (βλ. το κείμενο στην υποσημείωση 12).

στα 1286. Το γραφικό επεισόδιο, που αφηγείται ο W. Miller, είναι ενδεικτικό των εσωτερικών εντάσεων που ταλάνιζαν για ασήμαντες αφορμές, τον μικρόκοσμο του λατινικού Αιγαίου.¹⁵

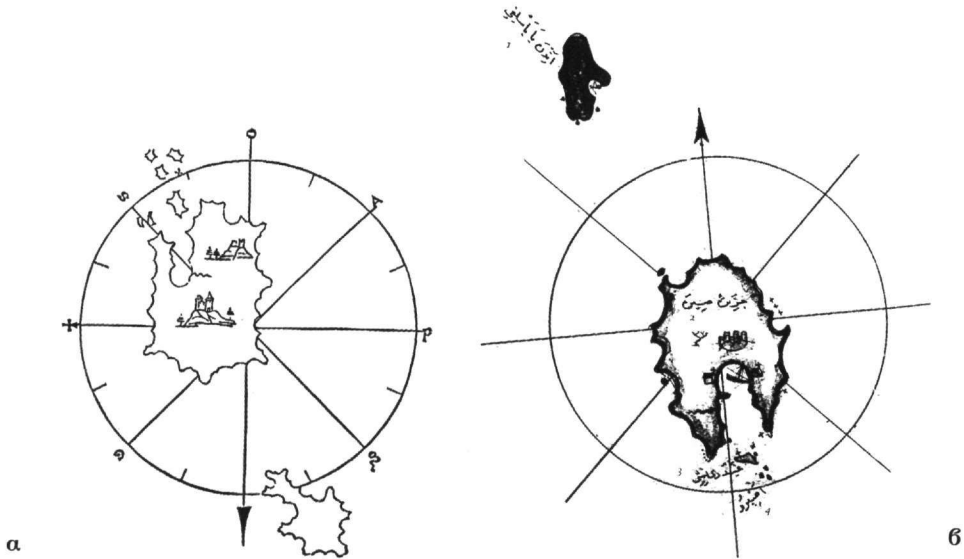
Τα ίδια με τον Buondelmonti θα επαναλάβει αυτολεξεί ο Henricus Martellus Germanus στο δικό του χειρόγραφο παγκόσμιο ησολόγιο (Φλωρεντία, 1480), και θα τα μεταφέρει έμμετρα ο Bartolomeo dalli Sonetti στο πρώτο έντυπο ησολόγιο του Αιγαίου (Βενετία, 1485, εικ. 2α). Ο Sonetti θα προσθέσει ότι το νησί διέθετε οχυρό οικισμό, χτισμένο σε ύψωμα και κατοικημένο από σκληροτράχηλους ανθρώπους.¹⁶ Στην ταύτιση Γυάρου και Σύρου θα επιμείνει και ο Ανώνυμος Φλωρεντίνος του 1500, που τιτλοφορεί τον χάρτη του (το ησολόγιο δεν έχει περιγραφικά κείμενα) «Giarus nunc Suda».¹⁷

Η περιγραφή του Buondelmonti θα διατηρηθεί σχεδόν σε όλα τα έντυπα ησολόγια του 16^{ου} αιώνα, όσα αφιερώνουν ξεχωριστό λήμμα στο νησί. Η Ανθολογία του είδους, το *Βιβλίο των Φημισμένων Νήσων του Κόσμου* του Αρετίνου Tomasso Porcacchi, δεν αναφέρεται στη Σύρο παρά στην τελική και επαυξημένη έκδοση του 1620, η οποία κυκλοφόρησε πολλά χρόνια μετά

15. «Ούτω τω 1286 κατά τινα τούτων των εκστρατειών πειραταί απήγαγον εξαίρετον όνον ανήκοντα εις ένα των Γκίτζη και επώλησαν αυτόν εις τον υιόν του Μάρκου Β΄ Σανούδου Γουλιέλμον, όστις ήρχε της Σύρου. Και δεν ηπατάτο μεν ο αγοραστής περί του κυρίου του όνου, επειδή ούτος ήτο σεσημασμένος δια των αρχικών αυτού γραμμάτων, είχε δε τελείαν συνείδησιν, ότι είχεν αγοράσει ξένον κτήμα. Ιδών αυτά ο Γκίτζης επέδραμεν την Σύρον και επολιόρκησε το κάστρον. Αλλά το επεισόδιον του όνου είχαν εξεγείρει μεγίστας συμπαθείας και είχε δέσει εις κίνησιν όλον τον μικρόκοσμον του Αιγαίου. Ακριβώς δε κατ' εκείνον τον χρόνον συνέεσε να καταπλεύσει εις Μήλον χάριν παραλήψεως τροφών [ο Narjaut de Troucy], ναύαρχος του Βασιλέως της Νεαπόλεως Καρόλου Β΄ του Ανδηγαυού, όστις ήτο τότε επικυρίαρχος των Σανούδων. Και οι μεν φεουδαλικοί νόμοι ηνάγκασαν αυτόν να παράσχει βοήθειαν εις τον υιόν του υποτελούς του δεσπότη του. Αι δε παρακλήσεις της ωραίας πυργοδοσποίνης της Μήλου, της Κασσάνδρας Σανούδου, διέλυσαν πάντα δισταγμόν, όν είχε τυχόν ο Narjaut. Ούτως έπλευσεν εις την Σύρον, και, βοηθούμενος υπό της στρατιάς του δουκός της Νάξου και Άνδρου, ηνάγκασε τον Γκίτζην να λύσει την πολιορκίαν. Τότε το μέγα ζήτημα του όνου υπεδλήθη προς εκδίκασιν εις τον Βενετόν βάιλον της Ευβοίας, όστις συνδιήλαξε τους δύο μεγάλους οίκους του Αιγαίου και αποκατέστησε την ειρήνην του δουκάτου, αλλά μόνον αφ' ού ήδη "τριακοντακισχίλια θαρέα σόλδια και υπερέκεινα" είχαν δαπανηθή χάριν του κτήνους, όπερ δεν είναι απίδανον να εψόφησε εν τω μεταξύ...», Ουίλλιαμ Μίλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μετάφραση Σπυρ. Π. Λάμπρου, Αθήνα 1909-1910, τ. Β΄, σ. 346-347. Βλ. και Τιμ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου*, Ερμούπολη 1874, σ. 392-395.

16. «... a un castello supra una salita / habitato da gente molto arida...», [Bartolomeo dalli Sonetti], [Isolario], Βενετία, περί το 1485.

17. Ανώνυμος, *Insularum Mundi Chorographia*, χφ., British Library (Add. MS 23925), περιλαμβάνει σε 71 φύλλα 131 έγχρωμους χάρτες της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής.

Εικ. 2. Χάρτες της Σύρου στα πρώιμα ναυτικά ηηολόγια:

- α. Bartolomeo dalli Sonetti (περί τα 1485). Αθήνα, Συλλογή Σύλβιας Ιωάννου.
 β. Piri Reis (1520-1526). Από την έκδοση Δ. Λούπηρ, *Ο Πιρί Ρεΐς (1465-1553) χαρτογραφεί το Αιγαίο*, Αθήνα, 1999, σ. 283.

τον θάνατο του συγγραφέα. Το κείμενο δεν περιλαμβάνει ξεχωριστή περιγραφή αφιερωμένη στη Σύρο, ωστόσο στη γενική περιγραφή του Αιγαίου, παραδέτει λίγα στοιχεία για το νησί. Το ονομάζει Sudda [sic], το ταυτίζει με την αρχαία Γυάρο, και παραδέτει τον δρύλο της ετυμολογίας της ονομασίας. Τέλος, αναφέρεται στα διπλά δεινά των συριανών: τις επιδρομές των πειρατών και την παρουσία των κακοποιών πνευμάτων, που πλανιόνταν στους ύφαλους, που ονομάζει «στενό της Καπραίας» (Colles Capraia).¹⁸

Τα χειρόγραφα ναυτικά ηηολόγια του 16^{ου} αιώνα στηρίζονται εξΐσου στην παράδοση των ουμανιστικών ηηολογιών, όσο και στις εμπειρικές παρατηρήσεις των ναυτικών, που απογράφονται σε χάρτες και αφηγηματικά βοηθήματα. Στη δυτική ναυτική παράδοση η Σύρος δεν έχει σταθερή ονομασία. Τα παλαιότερα ναυτικά βοηθήματα, όπως το *Lider de existecia*

18. Tomasso Porcacchi, 1620, σ. 77. *L'isole piu famose del mondo descritte da Thomaso Porcacchi da Castiglione Arretino e intagliate da Girolamo Porro Padovano*, Βενετία, 1572. Οι επαυξημένες εκδόσεις συνεχίζουν το τίτλο: *Con l'Aggiunta di molte Isole...*, νεότερες εκδόσεις: 1576, 1590, 1604, 1620, 1686 και 1713.

riveriarum (12^{ος} αι.), δεν την αναφέρουν.¹⁹ Οι ιταλικοί αφηγηματικοί πορτολάνοι την αναφέρουν, από τον 15ο αιώνα και μετά, άλλοτε ως *Suda*, κι άλλοτε ως *Sira*.²⁰ Αντίθετα, στους περιγραφικούς ελληνικούς πορτολάνους όσο και στους χάρτες των ελλήνων κατασκευαστών, το νησί διατηρεί σταθερά την αρχαία ονομασία του, ελαφρά παραφθαρμένη, «Σύρα» ή «Sira».²¹ Την ονομασία «Sira» κρατούν και αρκετοί δυτικοί κατασκευαστές ναυτικών χαρτών του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα.²²

Ο πρώτος που θα δώσει μια παραλλαγή της ονομασίας αυτής, είναι ο Οθωμανός ναύαρχος και χαρτογράφος Piri Reis, στο χειρόγραφο *kitab i bahriyye* («το βιβλίο της ναυσιπλοΐας») ένα ναυτικό μείγμα ηησολογίου και αφηγηματικού πορτολάνου (1520-1526). Ο Piri Reis δεν διαφοροποιείται απολύτως από την παράδοση των ουμανιστικών ηησολογίων. Αντιγράφει εν πολλοίς τον χάρτη του Bartolomeo dalli Sonetti (εικ. 26) και υιοθετεί εμμέσως την σύγχυση μεταξύ Σύρου και Γυάρου, δίνοντας ωστόσο τις παράλληλες ονομασίες του ηησιού: «Το ηησί Σίρε (στα οθωμανικά) ανήκει στη Βενετία. Έχει περίμετρο τριάντα μίλια. Οι Ευρωπαίοι το λένε Σούντα και οι Ρωμιοί Καπρίς. Έχει ένα καλοστεκούμενο κάστρο...».²³ Ακολουθεί μια αναλυτική περιγραφή των λιμανιών του ηησιού, πλούσια σε βυθομετρικά στοιχεία, πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Οθωμανός ναυτικός είχε επισκεφθεί ο ίδιος το ηησί, ή ότι ενημερώθηκε από τους καλά πληροφορημένους τούρκους ναυτικούς της περιοχής. Η ελληνική ονομασία που προτείνει ο Piri Reis («Καπρίς»), σχετίζεται προφανώς με τη μεσαιωνική ονομασία της γειτονικής Γυάρου (*Carparia* ή *Carpa*) και τη δυσοίωση περιοχή των ακαδάτων πνευμάτων. Ας σημειωθεί εδώ η ονομασία «Καπρίς» δεν εντοπίζεται στην ελληνική ναυτική ονοματολογία. Όσο για την περιοχή των υφάλων που παρούσαζαν ιδιαίτερους κινδύνους για τη

19. Patrick Gautier Dalché, *Carte Marine et Portulan au XIIe siècle; le Liber de existecia riveriarum et forma maris nostri mediterranei*, Ρώμη 1995.

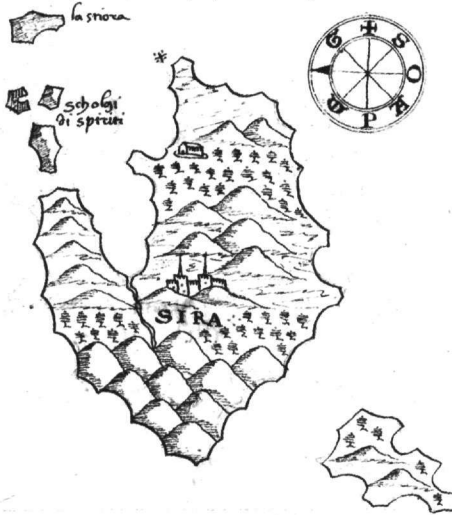
20. Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters: ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*, (ανατύπωση της έκδοσης του Βερολίνου 1909), Hildesheim 1962. «Suda» αναφέρεται στις σ. 409 (Benincasa), και σ. 551 (Rizo). «Sira», στη σ. 322 (Parma - Magliabecchi).

21. «... να πας εις τον λιμάνον της Σύρας, κοστάριζε την Σύραν...», Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*, Παρίσι και Λιέγη 1947, σ. 104: 7-8.

22. Βλέπε Adolf Erik Nordenskiöld, *Periplus: an Essay on the Early History of Charts and Sailing-Directions*, Νέα Υόρκη, 1967 [αναστατική επανέκδοση της πρώτης έκδοσης, Στοκχόλμη, 1897], σ. 39.

23. Δημήτρης Λούπης, *Ο Πιρί Ρείς (1465-1553) χαρτογραφεί το Αιγαίο: Η Οθωμανική χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου*, Αθήνα, 1999, σ. 282.

SIRA...: si è isola sulla montuosa et dirupata da tutte le parte con buonissimo porto da sirocco con alcuni scoglielli in bocca al sirocco à man dritta al entrar, ma di valor nullo. Ha detta isola un castello sopra d'un monte et sotto alla parte della marina è l'acqua da bere con assai carne et fan alla franca balfisandosi et hanno se non lingua greca. Et da detti scogli sino al scoglio della Piana per sirocco sono miglia _____ n° 8.
 Ne da detta si cava niuna mercantia.
 Da maestro è l'isola di Gijura miglia _____ n° 8.
 Gijura è disabitata et si dice piena di spiriti et circonda miglia _____ n° 10.
 Sira ha di circuito miglia _____ n° 90.
 Da Sira per tramontana è l'isola di Tino lontana miglia _____ n° 18.
 Da detta isola à quella di Fermentia per ponente sono miglia _____ n° 15.

Εικ. 3. Χάρτης και περιγραφή της Σύρου από τον Αντώνιο από τη Μήλο (1582). Χειρόγραφο, Αθήνα, Συλλογή Σύλβιας Ιωάννου.

ναυσιπλοΐα, αυτή σημειώνεται στους ελληνικούς πορτολάνους, και οι επικίνδυνες νησίδες ονομάζονται Ασπρονήσι και Γαΐδουρόνησος.²⁴

Τα πράγματα θα ξεκαθαρίσουν ακόμη περισσότερο στο χειρόγραφο ναυτικό ησολόγιο του Αντωνίου από τη Μήλο (1582), του έλληνα ναυτικού και κατασκευαστή πορτολάνων χαρτών, ναυτικών ατλάντων και ησολογίων (εικ. 3). Ο Αντώνιος υπήρξε ο ίδιος πιλότος και γνώριζε καλά τα νησιά του Αιγαίου. Η περιγραφή του είναι λιτή και σαφής, και διαχωρίζει σαφώς την Σύρο από την Γυάρο:

24. «... άφης δεξιά σου τα νησιά τα δύο οπού είναι αλάργο από την γήν μιλιν ένα. Ότι αν πας απέξω, ρεγουβερνάρεσαι εις τον λιμιόνα, μηδέν ρεγουβερνάρεσαι εις τα νησιά. Το ένα λέγουν Ασπρονήσιν και το άλλον λέγουν Γαδουρόνησον και μέσα τα β' έχει ξέρην και έχει απάνω της πιδαμαίς ζ' και φαίνεται από μακρέα και ασπρίζει...», Delatte, *Les Portulans Grecs*, σ. 104-105.

«Η Σύρα (Sira) είναι νησί γεμάτο βουνά και απόκρημνη από όλα τα μέρη με πολύ καλό λιμάνι προς τη μεριά του σιρόκου [=νοτιοανατολικά], με μερικούς μικρούς σκοπέλους στο άνοιγμά του, στα δεξιά μπαίνοντας, που δεν έχουν σημασία. Το νησί έχει ένα κάστρο στην κορυφή ενός βουνού και στην παραλία έχει πόσιμο νερό, αρκετό κρέας. [Οι κάτοικοι] βαπτίζονται καθολικοί μιλούν ωστόσο ελληνικά....

8 μίλια προς τον μαΐστρο [=βορειοδυτικά] είναι το νησί Γιούρα (Giura). Τα Γιούρα είναι ακατοίκητα και λένε ότι είναι γεμάτα πνεύματα...».²⁵

Δεν γνωρίζω αν η αναφορά στα πνεύματα αποτελεί έμμεση αναφορά στον Βιργίλιο αντλημένη από την ανάγνωση των προηγούμενων ουμανιστικών νησολογιών, ή αν αποτελεί μία ακόμα από τις πολλές σχετικές δοξασίες των ντόπιων πληθυσμών του Αιγαίου. Όπως και να έχει, η παραπομπή στην προηγούμενη λόγια παράδοση είναι εμφανής στον χάρτη που συνοδεύει την περιγραφή. Εκεί, οι νησίδες στην είσοδο του λιμανιού ονομάζονται «Σκόπελοι των Πνευμάτων» (Scholgi [sic] di Spiriti).

Ο 17^{ος} αιώνας είναι μια κρίσιμη περίοδος για τα ελληνικά πράγματα, τόσο στο επίπεδο της ιστορικής γεωγραφίας, όσο και για τις εξελίξεις στο Αιγαίο. Οι γεωγράφοι και οι χαρτογράφοι θα επιχειρήσουν τη συνολική κριτική αξιοποίηση του διαθέσιμου υλικού, αρχαίας, λόγιας ή εμπειρικής προέλευσης, πράγμα που θα περιπλέξει τα πράγματα. Ενισχύεται και παγιώνεται η διάκριση της Ελλάδας σε ξεχωριστή ιστορική γεωγραφική οντότητα, η αρχαιογνωστική γεωγραφία της οικοδομείται σε περισσότερο στέρεες βάσεις, ωστόσο τα νέφη που σκέπαζαν τις θέσεις και την εκφορά των αρχαίων τοπωνυμίων πυκνώνουν.

Παράλληλα, κατά τον 17^ο αιώνα σημειώνεται το τέλος της λατινικής παρουσίας στην Ελληνική Ανατολή. Οι τελευταίες ενετικές κτήσεις (πλην της Τήνου) ενσωματώνονται στον οθωμανικό κόσμο. Η μεταβατική αυτή περίοδος επιτρέπει την ανάδειξη μιας νέας τάξης ελλήνων εμπόρων και την επιστροφή στην ορθόδοξη εκκλησία των εδαφών όσα είχε κερδίσει η καθολική εκκλησία κατά την κυριαρχία των Λατίνων. Η εκκλησία της Ρώμης, αλλά και η Γαλλία, που επιθυμεί να αντικαταστήσει του Βενετούς στην Ανατολή, αντιδρούν, κυρίως με την εξάπλωση των καθολικών μοναχικών ταγμάτων στα νησιά. Η Σύρος, μαζί με την Τήνο, θα αποθούν τα σημαντικότερα προπύργια της καθολικής παρουσίας στο Αιγαίο.

25. Βλ. Antonio Millo, *Isolario*, Αθήνα 2006, σ. 156 (η μετάφραση δική μου, καθώς η μετάφραση που προτείνεται στην έκδοση εκσυγχρονίζει ορισμένα τοπωνύμια).

γιό του –ένα είδος πρωτόγονου περιηγητικού οδηγού– πρέπει να προσέφερε (να πουλούσε ή να «αντιδώριζε») στους ξένους ταξιδιώτες που φιλοξενούσε, καθώς οι περιγραφές του βρίσκονται σχεδόν αυτούσιες σε περιηγητικές εκδόσεις αφιερωμένες στην περιοχή, όπως του Thevenot ή του Randolph. Ο Lupazzolo θα ονομάσει το νησί «Sira» (εικ. 4), και θα αναφερθεί σχεδόν αποκλειστικά στην ευσέβεια των καθολικών κατοίκων της. Θα πληροφορήσει ότι αυτοί φτάνουν τις τρεις χιλιάδες ψυχές, με ποιμένα τους έναν επίσκοπο, Χιώτη στην καταγωγή. Θα αναφερθεί στους καπουτσίνους μοναχούς, που με τα προνόμιά τους προστατεύουν το νησί από τους Τούρκους και τους κουρσάρους. Θα μιλήσει ακόμη και για τον μεγάλο αριθμό των καλογραιών οι οποίες ωστόσο δεν ζούσαν σε μοναστήρι, αλλά ήσαν κλεισμένες στα σπίτια τους και κατά τις θρησκευτικές εορτές συγκεντρώνονταν στην εκκλησία της Παναγίας. Η περιγραφή του Lupazzolo κλείνει με λίγα στοιχεία σχετικά με τη μικρή αγροτική παραγωγή του νησιού.

Το έντυπο νησολόγιο του Marco Boschini (1558) δεν περιλαμβάνει ξεχωριστό λήμμα για τη Σύρο, ωστόσο στον συνοπτικό χάρτη του Αιγαίου που περιλαμβάνεται στην έκδοση, αποκαθίσταται η τάξη των ονομάτων. Η Σύρος εγγράφεται με τη «σύγχρονη» ονομασία της (Sira) και ξεχωρίζει από τη βορειότερή της Γυάρο (Iura).²⁷ Τα έντυπα νησολόγια που θα ακολουθήσουν, όσα περιλαμβάνουν περιγραφές της Σύρου, θα αναφέρονται πλέον στους καπουτσίνους, ως κύριους και προστάτες του νησιού. Ο Randolph θα ονομάσει το νησί «Cira», ωστόσο θα θεωρήσει ότι πρόκειται για την αρχαία Κύδνο, αγνοώντας ότι η σύγχρονη ονομασία της ήταν Fermentia.²⁸ Στο αφηγηματικό του νησολόγιο ο Randolph θα τονίσει την ασφάλεια των Συριανών και θα δώσει την εικόνα μιας ανθηρής οικονομίας:

«[Η Σύρα (Cira)] βρίσκεται 12 περίπου μίλια νοτιοδυτικά της Τήνου (σε ορισμένους χάρτες ονομάζεται *Suda*). Η πόλη βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του νησιού, είναι χτισμένη σε λόφο, και έχει έναν ωραίο κόλπο μπροστά της, και τρία μικρά νησιά όπου τα πλοία έρχονται να αράξουν. Οι κάτοικοι είναι Έλληνες, οι περισσότεροι όμως της Εκκλησίας της Ρώμης. Οι *Καπουτσίνιοι* έχουν μια εκκλησία κι ένα μοναστήρι. Είναι ασφαλείς από τους πειρατές στο ύψωμα των Καπουτσίνων. Το μεγαλύτερο μέρος από τα έσοδα του νησιού προέρχεται από τα οπωροκηπευτικά και από τις καλ-

27. Marco Boschini, *L'Arcipelago, con tutte le Isole, Scogli, Secche, e Bassi Fondi...*, in *Venetia, per Francesco Nicolini*, 1558.

28. Η αλλαγή αυτή του ονόματος της Κύδνου προέκυψε από το ελληνικό «Θέρμες» που αναφέρονταν στις πολλές θερμές πηγές που ανάβλυζαν στο νησί και την ιταλική παραφθορά του λόγω συνήχησης με το οικείο *fermo* = σταματώ.

λιέργειες. Μεγάλες ποσότητες καρπού εξάγονται στην Τήνο. Τα πεπόνια και τα καρπούζια αφθονούν. Το κρασί και το καλαμπόκι αρκούν για τις ανάγκες των ντόπιων».²⁹

Ανάμεσα στα τελευταία έντυπα ησολόγια είναι κι εκείνο του Ναπολιτάνου λόγιου Francesco Piaccenza, που ανακεφαλαιώνει κριτικά στα 1688 όλη την έως τότε παραγωγή του είδους. Οι πηγές του Piaccenza δεν περιορίζονται στην προηγούμενη νησιωτική φιλολογία, καθώς ο συγγραφέας αξιοποιεί την αρχαιογνωστική γεωγραφία, η οποία, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, έχει ολοκληρώσει τις αναλυτικές επεξεργασίες της αρχαίας γραμματείας, ελληνικής και λατινικής. Έτσι ο Piaccenza παραθέτει όλες τις ονομασίες του νησιού,³⁰ επιχειρεί να ξεκαθαρίσει παλαιότερες συγχύσεις ενώ θα εισάγει ορισμένες νέες. Ο Piaccenza υιοθετεί την ονομασία «Sirna» που έδινε ο Πλίνιος στο νησί, και δηλώνει ότι δεν πρόκειται ούτε για την αρχαία Κύθνο, όπως διαβεβαίωνε ο Randolph, ούτε για την αρχαία Γυάρο, όπως διαβεβαίωνε ο Buondelmonti. Κατά τα λεγόμενά του πρόκειται για την αρχαία Cathon, που αναφέρει ο Πομπόνιος Μέλας. Ο Piaccenza παραβλέπει το γεγονός ότι ο Πομπόνιος ονομάζει τη νήσο «Cothon» ενώ απαριθμεί και τη Σύρο («Syros») στις Κυκλάδες. Παραβλέπει επίσης την διόρθωση του Πλίνιου, ο οποίος τοποθετεί τη νήσο Cothon στον Λακωνικό κόλπο.³¹

Η περιγραφή του Piaccenza επικεντρώνεται στην αρχαία Σύρο. Τονίζει την ύπαρξη πολλών ερειπίων, ιδίως ενός ναού της Αφροδίτης με το μαρμάρινο άγαλμα της θεάς και μνημονεύει ακόμη τον ιδιότυπο τρόπο προσάραξης στο λιμάνι του Φοίνικα («Porto»). Όταν ο καιρός δεν επέτρεπε να ρυμουλκη-

29. Bernard Randolph, *The present state of the islands in the archipelago, (or Arches) sea, of Constantinople, and gulph of Smyrna, with the islands of Candia and Rhodes*, Οξφόρδη 1687, σ. 42.

30. Οι άλλες ονομασίες που δίνει ο Piaccenza, είναι: Syrna στον Πλίνιο, Syra στον Νικόστρατο, καθώς και Sira, Syro, Sirno, Cyrno, Cirno, Cynros και Cyrimos. Βλ. Francesco Piaccenza, *L'Egeo redivivo, ossia, Chorographia dell'arcipelago, e dello stato primiero, & attuale di quell'isole, regni, città, popolazioni... con la breve descrizione particolare si del suo ambito littorale, che della Grecia, Morea, o Peloponnese, di Candia, e Cipri...*, Μοδένα 1688, σ. 360.

31. Francesco Piaccenza, *L'Egeo redivivo*, σ. 360-361. Για την νήσο Cothon, βλ. Pomponius Mela, *De situ Orbis* II, 7 («... At interius Melos, Olearos, Aegilia, Cothon, Ios, Thia, Thera, Gyaros, Hippuris, Dionysia, Cynthos, Chalcia, Icaria, Cinara Nisyros, Lebinthos, Calymnia, Syme. Hae, quia dispersae sunt, Sporades: ab eis Sicinos, Siphnos, Seriphos, Rhenea, Paros, Myconos, Syros, Tenos, Naxos, Delos, Andros, quia in orbem jacent, Cyclades dictae...») και Plinius, *Historia Naturalis*, IV 56: «... in Laconico Theganusa, Cothon, Cythera cum oppido...».

Εικ. 5. Χάρτης της Σύρου από τον Francesco Piacenza (1688). Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμούρα.

θούν με βάρκες τα μεγάλα πλοία, χρησιμοποιούσαν μια ιδιότυπη διεγκυστίδα: έδεναν τα πλοία με σκοινί, το τύλιγαν στη στεριά γύρω από έναν πύργο ή φάρο, κι ένα άλλο πλοίο τραβούσε το σκοινί προς τα ανοιχτά. Στον χάρτη που συνοδεύει την περιγραφή (εικ. 5), σημειώνονται η Cathon (στα βορειοανατολικά στη σημερινή θέση Καστρί) και ένας ναός της Αφροδίτης (Veneris T[emplum], στα βορειοδυτικά). Στο κέντρο και ανατολικά του νησιού σημειώνεται η θέση S. Todero (όπου αναφέρεται και η ύπαρξη ερειπίων, ενδεχομένως τα Γράμματα), ο Φοίνικας (Porto) με απεικόνιση ρυμουλκούμενου πλοίου με διεγκυστίδα δεμένη στον πύργο του φάρου. Στα νοτιοανατολικά σημειώνεται οι θέσεις Casopo και Malta. Στα βορειοανατολικά του νησιού εικονίζονται οι νησίδες Funares και στα νοτιοδυτικά η νησίδα Luci (με κτίσμα). Τέλος, σημειώνονται οι ύφαλοι των πνευμάτων και στα δύο λιμάνια του νησιού, στα ανατολικά και τα δυτικά («Sirti»).

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα τα νησολόγια σβήνουν και το υλικό τους διοχετεύεται σε άλλες μορφές γεωγραφικής περιγραφής. Ανάμεσα σε αυτές, είναι και η ταξιδιωτική φιλολογία. Η περιηγητική αφήγηση του Joseph Pitton de Tournefort (*Relation d'un voyage au Levant*), κρατά πολλά στοιχεία από την κληρονομιά των νησολογίων, ιδίως στον πρώτο τόμο της έκδοσης, που είναι αφιερωμένος στα ελληνικά νησιά. Πέραν από την εμφανή επίδραση των νησολογίων στη δομή του έργου, ο Tournefort παραπέμπει συστηματικά στους προηγούμενους νησολόγους. Επιπλέον, είχε την τύχη να συναντήσει έναν από αυτούς, τον υπέργηρο Lupazzolo. Αυτός ήταν πλέον 107 ετών κι ακόμη εν ενεργεία πρόξενος στη Σμύρνη.³² «Εξοχότατε», γράφει ο Tournefort στον κόμη του Pontchartrain, υπουργό του Λουδοβίκου ΙΕ΄,

«βρισκόμαστε στη Σύρο, το πιο καθολικό νησί του Αιγαίου. Στις επτά ή οκτώ οικογένειες ορθοδόξων αντιστοιχούν περισσότερες από έξι χιλιάδες ψυχές καθολικών. Και όταν οι καθολικοί παντρεύονται ορθοδόξους, τα παιδιά βαπτίζονται ρωμαιοκαθολικά, αντίθετα από τη Νάξο, όπου τα αγόρια ακολουθούν το δόγμα του πατέρα και τα κορίτσια της μητέρας. Όλα αυτά τα καλά τα χρωστάμε στους γάλλους καπουτσίνους, ιεραπόστολους που όλοι αγαπούν στο νησί. Οι καπουτσίνοι φροντίζουν και εκπαιδεύουν έναν λαό με φυσική κλίση στην τιμιότητα, δηλωμένο εχθρό των κλεπτών, γεμάτο αισθήματα αγαθά και τόσο εργατικό, που είναι δύσκολο να ησυχάσει κανείς στη Σύρο: την νύχτα από τον αδιάκοπο θόρυβο των χειρόμυλων που δου-

32. Βλέπε, W. Hasluck, «Notes on Manuscripts in the British Museum, relating to Levant Geography and Topography», *The Annual of the British School at Athens* 12 (1905-1906), 341-345. Επίσης Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*, Οξφόρδη, 1989, σ. 50-52.

λεύουν όλοι για να αλέσουν το στάρι τους, και την ημέρα από τις ανέμες που γνέθουν τα βαμβακερά νήματα.

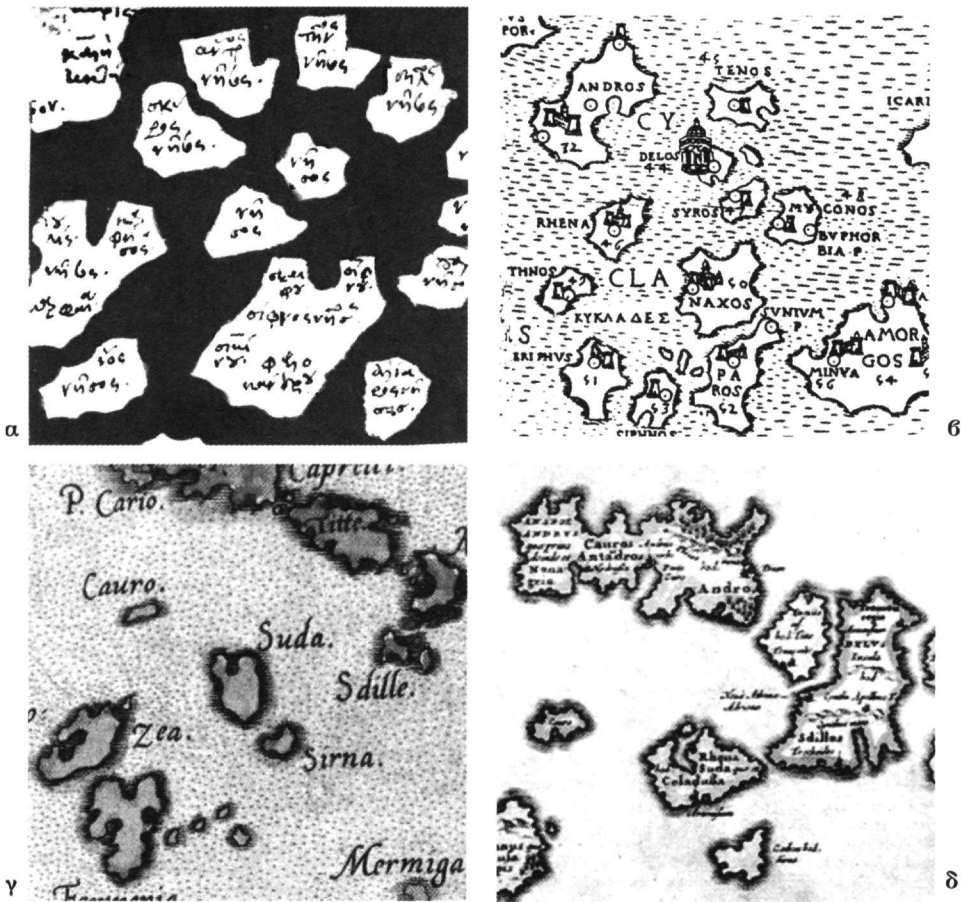
Το μοναστήρι και η εκκλησία των καπουτσίνων είναι αρκετά καλοφτιαγμένα κτήρια, η σημαία της Γαλλίας που κυμάτιζε στην άκρη της ταράτσας τους μας χαροποίησε, και ο πατήρ Υάκινθος από την Αμιένη, άνθρωπος πνευματώδης και αντιπρόσωπος του προξένου της Γαλλίας στην Τήνο, μας δέχτηκε με όλες τις δυνατές περιποιήσεις. Οι μοναχοί αυτοί έχουν την ευθύνη είκοσι πέντε καλογραιών του τρίτου τάγματος του Αγίου Φραγκίσκου, κοπέλες που αν και δεν ζουν σε μοναστήρι, είναι εξαιρετικής αρετής. Οι Έλληνες έχουν μόνο δύο εκκλησίες στη Σύρο και έναν παπά. Τούρκος υπάρχει μόνον ένας, ο καδής, που κι αυτός καταφεύγει στους καπουτσίνους μόλις φανεί κουρσάρος στο νησί. Κάθε χρόνο εκλέγονται δύο τοπικοί άρχοντες. Στα 1700 ο κεφαλικός φόρος ανερχόταν στις 4.000 σκούδα...».³³

Το κείμενο του Tournefort ολοκληρώνεται με συνοπτικές πληροφορίες γύρω από τη θέση και την έκταση του νησιού, την χωρητικότητα του λιμανιού, τις καλλιέργειες και το κλίμα. Περιγράφει τέλος το σπίτι του λατινεπισκόπου, και τον καθεδρικό ναό που δεσπόζουν στην κορυφή του οικισμού. «Το εισόδημά του είναι μόλις 400 σκούδα», σημειώνει, «αλλά τον παρηγορεί που έχει την καλύτερη εκκλησία στο Λεβάντε, που αποτελείται από 40 κληρικούς».

Με τον Tournefort κλείνει ουσιαστικά ο κύκλος που άνοιξε ο Buondelmonti. Η ηγεμονική παρουσία των γάλλων μοναχών στο νησί καθιστούσε πλέον περιττές τις νορμανδικές γενεαλογικές αναμνήσεις και την αναφορά στα κακοποιά πνεύματα της Αινειάδας.³⁴ Μένει, πριν κλείσουμε αυτή την επιλεκτική επίσκεψη των ονομάτων και των περιγραφών της Σύρου στη νησιωτική γεωγραφική γραμματεία, να αναφερθούμε στους τρόπους με τους οποίους το υλικό αυτό εντάχθηκε στον κανόνα, με άλλα λόγια στους περιφερειακούς χάρτες του Αιγαίου, ιδίως σε εκείνους που αντιμετωπίσθηκαν ως χαρτογραφικά πρότυπα. Το διπλό ζήτημα που καλούντο να επιλύσουν οι χαρτογράφοι της Αναγέννησης ήταν εκείνο της σύγχρονης ονομασίας του νησιού και της ιστορίας του, την επιλογή με άλλα λόγια της αρχαίας και της σύγχρονης ονομασίας του. Παραδόξως, η σύγχυση του Πλίνιου μεταξύ Σύρου και Σκύρου, που επηρέασε την Πτολεμαϊκή χαρτογραφία του 15^{ου}

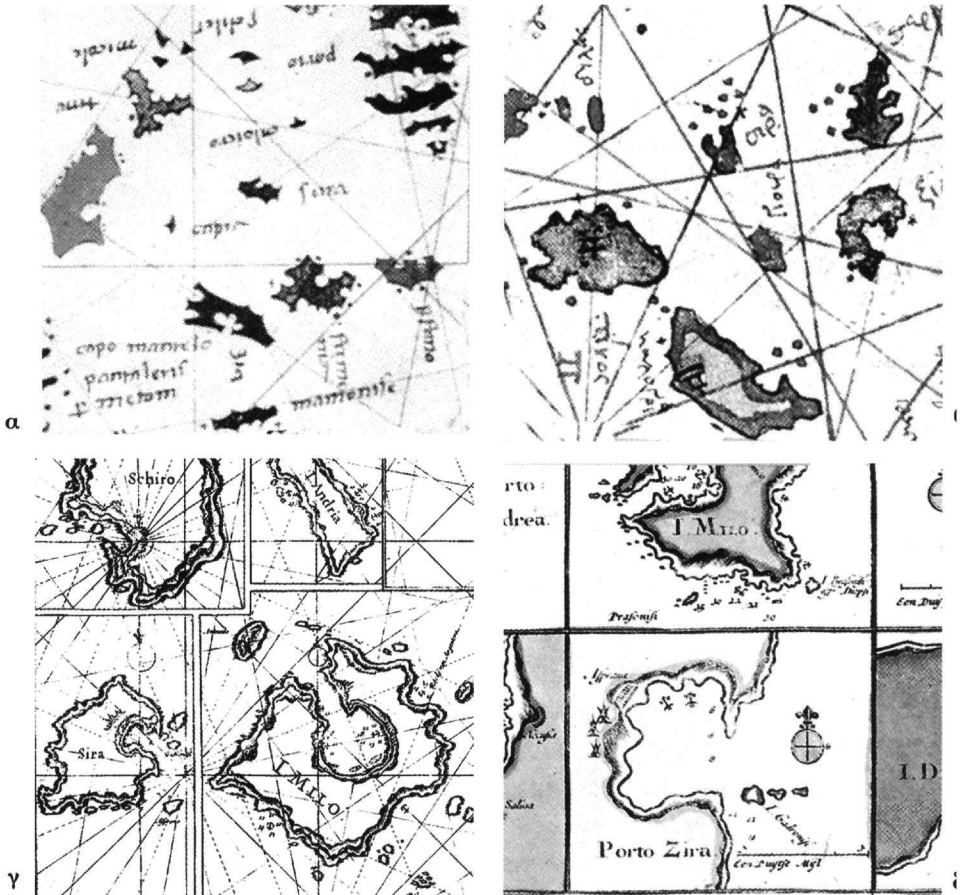
33. Βλ. Stephane Yerasimos (επιμ.), *Joseph Pitton de Tournefort, Voyage d'un botaniste*, τ. I., Παρίσι 1982, σ. 265-267.

34. Χωρίς να παραπέμψει στον Βιργίλιο, ο Tournefort θα αναφερθεί εκτενώς στους θρικόλακες και δη της Μυκόνου. Βλ. Yerasimos, *Joseph Pitton de Tournefort*, σ. 139-145.

Εικ. 6. Η Σύρος στη λόγια χαρτογραφία του Αιγαίου, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας.

- α. Η Σύρος ως Σκύρος. Κλαύδιος Πτολεμαίος, λεπτομέρεια από τον 10^ο Πίνακα της Ευρώπης. Βενετία, Μαρκετινή Βιβλιοθήκη, ms Gr. Z. 388 (δευτέρο μισό του 15^{ου} αι.).
- β. Η Σύρος ως Syros. Λεπτομέρεια από τον χάρτη του Νικόλαου Σοφριανού, *Totius Graeciae Descriptio*, Ρώμη, 1552 [πρώτη έκδοση 1540]. Ο αριθμός παραπέμπει στον συνοδευτικό πίνακα αντιστοιχιών και παραλλαγών, όπου δίνεται το σύγχρονο «Syra» και το ομηρικό «Syrie». Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη, Maps 200.57.
- γ. Η Σύρος ως δύο νησιά («Suda» και «Sirna») και η Γυάρος ως «Cauro». Λεπτομέρεια από τον χάρτη της Ελλάδας του Abraham Ortelius, Αμβέρσα, 1570. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμουράκα.
- δ. Η Σύρος ως δύο νησιά («Rhenia»-«Suda»-«Caledusa» και «Cathon»-«Sirna») Λεπτομέρεια από τον χάρτη του νοτίου Αιγαίου του Johannes Laurenberg, Άμστερνταμ 1638. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμουράκα.

Εικ. 7. Η Σύρος στη ναυτική χαρτογραφία του Αιγαίου, 15^{ος}-17^{ος} αιώνας.

- α. Η Σύρος αναφέρεται ως «Sirra» και ξεχωρίζει από την γειτονική Γυάρο («Carra»). Λεπτομέρεια από τον πορτολάνο χάρτη του Nicolo de' Pasqualin, αρχές 15^{ου} αιώνα. Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη, MS Egerton 73,23 (ο νότος πάνω).
- β. Η Σύρος αναφέρεται ως «Sira» και ξεχωρίζει από την γειτονική Γυάρο («Gioura»). Λεπτομέρεια από τον πορτολάνο χάρτη του Ανωνύμου της Λούκκα, μέσα του 16^{ου} αιώνα. Lucca, Κρατική Βιβλιοθήκη, MS 1898,8 (ο νότος πάνω).
- γ. Η Σύρος («Sira») σε ένθετο. Λεπτομέρεια από τον ναυτικό χάρτη του Αιγαίου του Jacob Aertz Colom, Άμστερνταμ, 1633. Αθήνα, Ιδιωτική Συλλογή.
- δ. Το λιμάνι της Σύρου («Porto Zira») σε ένθετο. Λεπτομέρεια από τον μωσαϊκό λιμενοδείκτη της Μεσογείου του Gerard van Keulen, Άμστερνταμ 1680. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμούρκα.

αίωνα, δεν απασχόλησε ούτε τους κατασκευαστές νησολογίων ούτε τους χαρτογράφους του Αιγαίου. Η κυριότερη εμπλοκή τους σχετίζεται με την ταύτιση της Σύρου με την Γυάρο, ταύτιση που πρέπει να χρεωθεί στον Buondelmonti και στην πίστη του στην γεωγραφική αυθεντία του Βιργίλιου. Στην σύγχυση αυτή θα προστεθούν και άλλες, καθώς οι νησολόγοι θα ταυτίσουν την Σύρο με την Κύθνο, ή και την Ρήνεια.

Οι λύσεις που προτάθηκαν ήσαν ποικίλες. Ο Νικόλαος Σοφιανός στον χάρτη του της αρχαίας και νεώτερης Ελλάδας (Ρώμη, 1540) δεν περιλαμβάνει την Γυάρο και ονομάζει το νησί «Syros» (εικ. 66). Ο Giacomo Gastaldi στον δικό του χάρτη της νεώτερης Ελλάδας (Βενετία, 1560), διατηρεί στοιχεία τόσο από τη λόγια αρχαιογνωστική παράδοση, όσο και από τη ναυτική εμπειρική. Έτσι εμφανίζει –πέραν της Γυάρου («Caura»)– δύο ακόμη νησιά, την «Suda», ερανισμένη από τους πορτολάνους και τον Buondelmonti, και την «Sirne», ερανισμένη από τον Πλίνιο. Η πρόταση του Gastaldi θα επιβληθεί στη λόγια χαρτογραφία του 17^{ου} αιώνα καθώς υιοθετήθηκε στους άτλαντες του Abraham Ortelius και του Gerhard Mercator, οι οποίοι θα κρατήσουν και τις δύο εκδοχές της Σύρου («Suda» και «Sirne») (εικ. 67). Η σύγχυση θα ενταθεί στην αρχαιογνωστική χαρτογραφία του 17^{ου} αιώνα. Στο έργο του ελληνιστή γεωγράφου Johannes Laurenberg (Άμστερνταμ, 1638), στον ήδη εκτενή κατάλογο των αρχαίων ονομασιών της Σύρου, θα προστεθούν εκείνα της Ρήνειας και της Caledusa, νησίδας μεταξύ Σικίνου και Φολεγάνδρου, σήμερα γνωστής με την ονομασία Καρδιώτισσα (εικ. 68).³⁵ Ο Laurenberg θα διατηρήσει νοτίως της Σύρου («Rhenia» - «Suda» - «Caledusa») και την «Sirna» του Πλίνιου, την οποία ταυτίζει με την «Cathon» του Πομπόνιου Μέλα. Οι συγχύσεις αυτές θα διατηρηθούν στην αρχαιογνωστική χαρτογραφία του Αιγαίου έως τον 18^ο αιώνα.

Αντίθετα, στη ναυτική χαρτογραφική παράδοση, τόσο την χειρόγραφη όσο και την έντυπη, την ελληνική ή την δυτική, το νησί εμφανίζεται συνήθως με την ονομασία «Sira» ή «Σίρα» (και σπανιότερα με την ονομασία «Suda»)³⁶ και ξεχωρίζει από τα γειτονικά «Caura» ή «Γιούρα» (Γυάρο) (εικ. 7α, β). Οι ναυτικοί χάρτες μαρτυρούν ακόμη ότι η εγκατάσταση των

35. Η νέα αυτή σύγχυση οφείλεται εν πολλοίς στην προηγούμενη. Η Σύρος ως Γυάρος (Cauraia) όφειλε να ήταν γεμάτη αιγοπρόβατα. Αναζητώντας νησιωτικούς βοσκότοπους στις αρχαίες Κυκλάδες οι αρχαιοδίφες χαρτογράφοι του 17^{ου} αιώνα εντοπίζουν την Ρήνεια και την Celadusa που αναφέρει ο Πλίνιος (l. 3. c. 26. l. 4. c. 12), ο Πομπόνιος Μέλας (l. 3. c. 1: ... *Bobus et capris abundant...*), και ο Hermolao Barbaro (...*Celadussae vero parva insula Delo proxima...*).

36. Όπως για παράδειγμα στους πορτολάνους χάρτες του Gratiose Benincasa, έργα του φθίνοντος 15ου αιώνα.

Καπουτσίνων στο νησί φαίνεται να αναβαθμίζει τη θέση του στο ναυτικό και εμπορικό δίκτυο του Αιγαίου, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την παρουσία ένδετων με τον χάρτη του νησιού ή του λιμανιού του σε ναυτικούς χάρτες και λιμενοδείκτες του 17^{ου} αιώνα (εικ. 7γ, δ).

Το παράδειγμά της Σύρου επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τους πάγιους τόπους της ποιητικής και της πολιτικής των νησολογίων. Οι νησολόγοι ουμανιστές της Αναγέννησης παραμένουν ηδελημένα εγκλωβισμένοι στο λατινικό σύμπαν αναφορών, αναζητώντας την ιστορική νομιμοποίηση της φραγκικής κυριαρχίας στο Αιγαίο. Οι συντάκτες των νησολογίων παρακάμπτουν τις αρχαίες ελληνικές πηγές αλλά και τις εμπειρικές αυτοψίες των ναυτικών χαρτογράφων και εμμένουν στις πενιχρές και ασαφείς λατινικές πηγές της ιστορίας του νησιού. Χάνονται έτσι σε έναν διαρκή φιλολογικό ανασχολιασμό, που αλλάζει συνεχώς τα ονόματα του τόπου και την ιστορία του. Οι αναγνώσεις του Βιργίλιου –η αφανής κεντρική πηγή των νησολόγων– αφήνουν τα σημάδια τους στους χάρτες και τις περιγραφές του νησιού έως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα.

Οι γεωπολιτικές πραγματικότητες εκφράζονται με μια μεγάλη ποικιλία τρόπων και, αναμφισβήτητα, με αποκλειστική πηγή τα ουμανιστικά νησολόγια δεν θα φθάσει κανείς σε ολοκληρωμένα συμπεράσματα. Το γεγονός ωστόσο, ότι τα νησολόγια εμφανίζονται αρχικά επικεντρωμένα στον ελληνικό νησιωτικό χώρο, την περίοδο ακριβώς κατά την οποία οι διάσπαρτες και θραυσματικές ηγεμονίες των Λατίνων κατακτώνται και ενσωματώνονται στην οθωμανική αυτοκρατορία, επιτρέπει να προδούμε σε ορισμένες υποθέσεις και να αντιμετωπίσουμε τα νησολόγια ως έκφραση της νέας γεωπολιτικής δυναμικής στην περιοχή. Η λατινική κυριαρχία στο Αιγαίο καταλύεται και μεταμορφώνεται στην νεώτερη εκδοχή του φράγκικου Λεβάντε: ένα δίκτυο εμπορευόμενων καθολικών παροικιών σε οθωμανικό έδαφος, με προνομιακό καθεστώς, υπό την προστασία της Βενετίας και της Γαλλίας. Την έννοια αυτή του δικτύου των λεβαντίνικων εμπορικών παροικιών αποτύπωσε ήδη τον 16^ο αιώνα ο ανώνυμος έλληνας μεταφραστής του Buondelmonti: αδυνατώντας να αντιληφθεί την έμμεση αναφορά στον Δάντη,³⁷ μεταφράζει το

37. Στην αφιέρωση του έργου του στον καρδινάλιο Orsini, ο Buondelmonti αναφέρεται στο τέλος των περιπλανήσεών του στους ξένους τόπους («... finis animo esset meorum iam laborum et aliarum hinc inde scalarum ascendere...»), παραφράζοντας τους στίχους του Δάντη: «... Tu proverai sì come sa di sale / lo pane altrui, e come è duro calle / lo scendere 'l salir per l'altrui scale...» (*Divina Commedia, Paradiso, XVII, 58-60*). Για την υπόδειξη ευχαριστώ την Benedetta Bessi.

απόσπασμα που αφορά στην ολοκλήρωση της περιήγησης του Buondelmonti στα ελληνικά νησιά ως «το πέρας των εμών πόνων και των ένθεν κακείθεν εν διαφόροις εμπορίοις περιοδευμάτων».³⁸

38. Legrand, *Description des îles de l'Archipel*, ό.π., σ. 1.